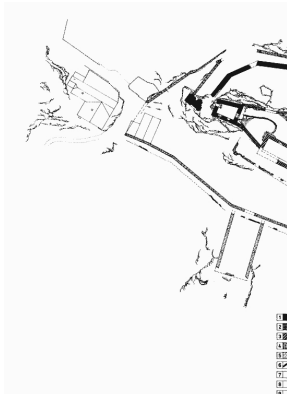

Současný stav poznání nedovoluje pregnantně stanovit stavební vývoj objektu. Výzkum doposud postrádá především archeologickou složku, která jediná může – mimo své

specifické úkoly – odhalit vzájemné vztahy hradních objektů, hradeb a konstrukcí, dnes ukrytých pod zásypy. Archeologizace architektury probíhající prakticky 500 let oddělila od sebe hmoty nad terénem, zrušila souvislosti dovolující alespoň relativní dataci. Minimum architektonických článků in situ (v jihozápadní věži a kapli vnitřního hradu), mizejících destrukcí objektů i v minulosti záměrným dobýváním ke stavbám v podhradí, nepatří navíc ke slohově výrazným a neumožňuje užší absolutní datování. Novým prvkem současného stavu vědomostí je zjištění vedoucí k velmi pravděpodobnému tvrzení (Gabriel, 1990, Lehký, 1993), že hrad nebyl založen již s mohutným dnes patrným obvodovým opevněním, jak bylo doposud předpokládáno (Menclová, 1972; Durdík, 1978, 1979, 1984).

Je zřejmé, že nástin stavebního vývoje hradu je za dané situace více či méně hypotézou. Není však důvod se o tuto hypotézu nepokusit, neboť jde o přípravu jednoho z výstupů komplexního výzkumu a názory různých autorů i srovnání hypotéz v procesu poznávání objektu jsou i přínosem metodologickým.

Hrad Osek byl obýván a užíván přibližně 250 let (od poloviny 13. století do počátku 16. století) a patrně několikrát za toto období se vnějšími vlivy měnila i jeho funkce. V počátku reprezentační sídlo předního feudála či dokonce královský hrad k posílení vlivu panovníka v pohraniční oblasti (Durdík – Klápště, 1992), ztrácí svůj význam spolu s poklesem významu hrabišického rodu, aby se stal oporou cílevědomého budování pozic v severozápadních Čechách míšeňskými markrabaty, bodem katolické opozice v husitském období a předmětem hospodářských zájmů v posledním období před opuštěním.

K vytvoření objektu v dnes patrném rozsahu došlo zhruba v šesti fázích. V první fázi byl založen hrad vybudováním opevnění snad v rozsahu dnešního hradního jádra (vnitřního hradu) a dvorku s cisternou. Opevnění hradbou v této nejstarší fázi můžeme ztotožňovat se spodní částí vnější silné zdi jihozápadní věže vnitřního hradu a přiléhající kaple a paláce a s lomeným

obloukem silné hradby s branou uprostřed a s baštami, ve spodní části plnými, na obou koncích, uzavírající dnes dvorek s cisternou. Hradba dvorku s cisternou může být pozůstatkem skutečně nejstarší podoby hradu, ze čtyřicátých let 13. století, kdy nestál ještě věžový palác. Jeho místo zaujímal možná stavba neznámé podoby.

Věžový palác v severozápadním vrcholu trojúhelníku vnitřního hradu totiž datovala D. Menclová (Menclová, 1972) a po ní další badatelé (Durdík, 1977; Gabriel, 1990), kteří se ovšem na D. Menclovou odvolávají, do sedmdesátých let 13. století. J. Kuthan soudí, že věž vznikla nejspíše v letech 1260–1270 (Kuthan, 1994). Datování vycházejí především z podoby sdruženého okna v 1. patře, pětistěm ukončeného okénka ve 2. patře a oken v přízemí. Podobná okna jsou stejně datována i v jiných stavbách (Bezděz, Říčany, Šaumburk na Moravě) a nelze proto zatím jejich vznik na Oseku posunout časněji, tím méně do konce let čtyřicátých, kdy hrad vznikl a jeho jméno v roce 1250 užil Hrabě Boreš jako svého predikátu. Že by skalnatý hřeben, mimo menší skalisko pod válcovou věží vnitřního hradu nejvýše položené místo hradu, zůstal do sedmdesátých let nezastavěn, je velmi nepravděpodobné. Co tu však v té době stálo zatím nebylo zjištěno. Zmizelé stavbě mohly patřit architektonické články užití ve zdivu dnes zachované věže. To, že stavbu nahradil již po dvoudesetiletích věžový palác může však naznačovat, že byla menší, méně výstavná a její obranné vlastnosti nedostačovaly. Nová věž, byť obytná, měla v úrovni druhého patra vyložený ochoz (pavlač) sloužící jako podsebití a ještě dnes dominuje celé hradní zřícenině. Hrad nejstarší fáze měl i zcela odlišné komunikační schéma. Zřejmě první branou objektu byl otvor zhruba uprostřed hradby dvorku s cisternou. K bráně maximální šířky 2,0 m stoupala komunikace od šíje po severním obvodu ostrohu. Překonávala tak výškový rozdíl cca 10 m na vzdálenosti asi 55 – 60 m a podle terénu musela být vedena, alespoň v poslední části před branou, po nějaké rampě. Vnitřní komunikace pokračovala za branou cca 15 – 20 m po rovině a pak sloupala po schodech nebo opět po rampě do prostoru dnešního vstupního dvorku vnitřního hradu, odkud vstoupila podél skalního břitu do prostoru před věžovým palácem. Jak vypadala stavební situace dnešního vstupního dvorku vnitřního hradu nevíme, jisté však je, že tu již stála válcová věž. Dřevěné povaly nad vstupní chodbičkou za vstupním portálem byly podle dendrochronologického datování vyrobeny z dubu káceného v zimě 1248–49 (Kyncl, 2004). Silnou oporou uvedené podoby hradu první fáze bylo potvrzení současného zbudování věžic (bašt) na koncích silné hradby dvorku s cisternou. U severní věžice, pod věžovým palácem, to asi již nebude možné. Destrukci horních částí a oddělením vybíhající skálou ve spodní části nelze vzájemný vztah doložit. Druhá věžice, v podobě pahorku suti se zachovaným vnějším lícem šířky asi 5,2 m, skýtá větší možnosti i minimálním výkopem existenci věžice a její případné vyvázání se silnou hradbou potvrdil nebo vyvrátil. Nelze totiž nevyslovit hypotézu, že silná hradba dvorku s cisternou byla zbudována naopak dodatečně, za již existující vnější hradební okruh, pro zkvalitnění fortifikace dvorku s cisternou, snad jediného zdroje vody při obležení hradu. Součástí této hypotetické fáze by pak mohla být i přibližně stejně silná jhozápadní hradba vnějšího předhradí s věžovitou branou a snad i velká válcová věž.

Časový odstup první a druhé fáze nebyl asi veliký. Podstatou druhé fáze je změna hlavního

komunikačního schéma, které vytvořilo dnešní hlavní komunikační osu. Kdy byla postavena první hradní brána, která podle nálezů článků ostění a oblouku velkého portálu či brány a podle reliktu komunikace na jihozápadním svahu snad stávala při západní patě ostrohu přibližně v místě dnešního domku č.p. 21, nelze zatím říci. Nová komunikace stoupající po jihozápadním svahu ostrohu vstoupila do hradu jihozápadní branou, s kterou je zleva i zprava vyvázaná hradba tloušťky 1,75 m. Charakter zdiva i malty je odlišný od slabší hradby vnějšího hradebního okruhu, která patří mladší stavební fázi a byla snad původně suplována palisádou či plotem přibližně v jejím průběhu od jihovýchodního konce silné hradby až ke skalnímu bloku vstupního dvorku vnitřního hradu. Silná hradba vlevo od brány byla vedena po skalním okraji až k jihozápadnímu nároží současně budovaného vnitřního předhradí, spojení hradby s nárožím se však nezachovalo. V mladší fázi zde musel být zřízen průchod do západního parkánu. Druhé fázi náleží i velká válcová věž, střežící nově vytvořenou přístupovou cestu. Nelze ovšem vyloučit možnost jejího vybudování v mladší fázi. Datování snad umožní v budoucnu dendrochronologie zachovaných zhlaví stropních trámů. Vnitřní předhradí, přiléhající k jižní straně trojúhelníku vnitřního hradu, obepínala hradba silná 1,3 – 1,5 m. Ze západního obvodu se zachovala pouze jižní polovina, severní, která s největší pravděpodobností navazovala na jihozápadní nároží vnitřního hradu, byla v mladší fázi vybourána a nahradila jí slabší hradba, tvořící vysunutím cca o 4 m na západ další parkán vnitřního hradu. Vnitřní předhradí bylo nutně vybaveno i branou, bezpochyby již v dnešní poloze, v severovýchodním nároží. Zachované torzo v tomto místě však náleží nejspíše nejmladší středověké fázi. V jihovýchodním koutu byla snad již v této fázi vystavěna hospodářská budova, rozšířená později směrem k severu, až k bráně. Stavební činnost druhé fáze v jádru hradu musela respektovat objekty první fáze, to vše však překryly stavby fáze třetí. Druhé fázi, ale je možné, že již i první fázi, lze přisoudit hradební zeď vedenou po skalním břitu nad dvorkem s cisternou mezi válcovou věží a věžovým palácem a na západní straně vnitřního hradu spodní část obvodové hradby délky asi 4 m přiléhající k nároží věžového paláce. Podle orientace vstupu do válcové věže patřící prokazatelně první fázi je možná i její komunikační vazba na východní objekt vstupního dvorku vnitřního hradu, pracovní označovaný jako purkrabství. Zbytky tohoto objektu jsou ovšem dnes natolik nečitelné, že jej nelze pevněji spojit s žádnou fází. Snad již v první fázi zde nějaký objekt mohl stát a v mladších fázích byl třeba i silně přestavován.

Třetí fáze výstavby dovršila vybavení hradu nezbytnými objekty kaple a paláce s velkým sálem, které spolu s jihozápadní věží uzavřely téměř celou jižní a západní stranu vnitřního hradu. Do jaké míry tento komplex staveb využívá stavby předchozích fází nelze zatím na základě pouze torzovitě zachovaných spár, obnažených líců v hloubce zdiva a změn charakteru zdiva a malty ve spodních částích vnějšího silného zdiva určit. Kaple a jihozápadní věž nabízejí k datování i architektonické články. Jak však bylo konstatováno již v popisu stávajícího stavu objektu, jsou architektonické články tak slohově nevýrazné, že umožňují datování od konce 13. století až do šedesátých let 14. století. Rovněž konstrukční tvar kleneb kaple i věže tomuto datování neodporuje, ale ani jej výrazněji neupřesňuje. Určitá slohová podobnost architektonických článků hradní kaple s články kleneb osekého ambitu a celkem oprávněný předpoklad účasti oseké huti i na hradních stavbách vede k pokusu opřít se o datování klášterního konventu a jeho křížové chodby. Rozbor geneze výstavby konventu a ambitu osekého kláštera podal naposledy Jiří Kuthan (Kuthan, 1983, 1994), který soudí, že křížová chodba byla budována

následně po výstavbě jižního křídla konventu výstavbou od severního křídla v letech po roce 1300 a dokončena zaklenutím studnice ještě před polovinou 14. století. D. Líbal (Líbal, 1994) vkládá průběh výstavby osekého ambitu do první třetiny 14. století. Oseké huti je přisuzována i výstavba hradu Hasištejna u Kadaně (Menclová, 1972; Anděl a k. a., 1984) poprvé připomínaného v roce 1348, zejména podle klenby kaple. Její vytáhlé kružbové konzoly jsou podobné kružbovým konzolám v nádvoří zdi západního křídla a v křídle jižním osekého klášterního ambitu. K datování třetí fáze výstavby hradu Rýzmburka není opory ani v historických pramenech. Písemné prameny o případné stavební aktivitě pánů z Rýzmburka mlčí, právě tak, jako o vzhledu hradu. Až k roku 1326 se dovídáme z kroniky Zbraslavské „...Toho roku nastalo v létě veliké zemětřesení v četných krajinách Čech, Míšně, Durynska a jiných míst. Svědkové této věci jsou strážcové na hradě Rýzmburku, kteří sestoupili z věží, na kterých byli, když se hýbaly a otřásaly, ...“. Bohužel hradů tohoto jména je více a proto není jisté, zda se událost týká Oseka. Výstavba paláce a kaple si vyžádala v závěru této fáze či na počátku čtvrté fáze i úpravy napojení na zbývající obvod vnitřního hradu. Původní hradba na sever od nového paláce byla nahrazena novou hradbou, snad z důvodu změny jejího směru tak, aby severozápadní nároží paláce vystoupilo do parkánu, například pro instalaci prevetu. Zmíněný úsek hradby napojující se k jihozápadnímu nároží věžového paláce přes zbytek původní starší hradby může pochopitelně náležet i některé z mladších fází. Polygonální závěr dlouhé kaple se ocitl velmi blízko u vstupu do vnitřního hradu a patrně si vyžádal již v této nebo v následující fázi jeho přepracování. Vstup vytvořený v druhé fázi byl pozměněn přizděním bloku zdiva s portálem uzpůsobeným pro padací můstek. Vstupní osa se přitom potočila více k vnitřnímu hradu, asi o 30°. Levé ostění původní branky z druhé fáze splynulo v jedno z tesaného pískovce, na který navázala hradba vybíhající k závěru kaple i hradba s novou brankou do vnitřního hradu připojená tangenciálně k východnímu boku oválné věže. V místě dotyku s věží byla vybudována kolmá přepážka k východnímu objektu vstupního dvorku – purkrabství, jak dokládá její poněkud šikmé ukončení. Jak doplnila nebo nahradila branka v této přepážce starší vstup do dvorku s cisternou nelze pro mohutnou vrstvu zasypu dnes určit. Celá tato část vstupního dvorku byla v mladších fázích silně upravována a zesilována plentami a nedezdívkami. Podle užití cihel snad lze hned s následující čtvrtou fází spojit překlenutí vnitřního rozevřeného úhlu hradby u vstupní branky plochým obloukem k rozšíření plochy horních partií. To může napovídat, že hradba měla ochoz nebo drobné patro nad průchodem.

Ve čtvrté fázi byl hlavní stavbou vnější hradební okruh hradu, započatý ve druhé fázi jihozápadní silnou hradbou s věžovitou branou. Datování hradby je zatím velmi obtížné. Je to hradba bez ochozu ukončená korunou ve tvaru pultové stříšky s poměrně hustým sledem jednoduchých sedlových věží. Tento typ hradby užívaný v městských fortifikacích je zatím rámcově vřazen do období od konce 13. století do poloviny 14. století (Razím, 1987, 1990; Lehký, 1993). Hradba vnějšího hradebního okruhu navázala na jihu na starší silnější hradbu a vedena po východním obvodu hradiště patrně nahradila starší oplocení. Na severovýchodní a severní straně byla provedena zdvojeně, místo rozdvojení je však dnes zcela destruované. Vnitřní plášť před silnou zdí první fáze byl přiveden až k předpokládané věžici před věžovým palácem, vnější zeď se na šíji ostrohu zlomila a byla vedena po západním obvodu až k jihozápadnímu nároží vnitřního předhradí. Jiný směr hradby, zachycený pod výztužným obloukem západní části poblíž šíje, je možná zbytkem původního záměru vedení hradby, kdy

měl prostor uzavřený hradbou vybíhat do šíje méně, než pak bylo uskutečněno. V místě dotyku hradby čtvrté a druhé fáze, u jihozápadního nároží vnitřního předhradí, musela být zřejmě zbudována branka k průchodu do západního parkánu. Snad s tím souvisí i výstavba plné hranolové věžičky přistavěné vedle k jižní hradbě vnitřního předhradí. Její jediné okno v patře, pokud neměla ještě obranné podstřeší, však umožňovalo výhled pouze do prostoru předbraní jihovýchodní vstupní brány a skalní plošiny na opyši. K výstavbě vnějšího hradebního okruhu náleží i hradba tloušťky asi 1,5 m předělující celé vnější předhradí pod velkou válcovou věží přibližně od východu k západu. Současnost výstavby dokládá s největší pravděpodobností vyvázání východního konce s obvodovou hradbou a některé bloky zdiva její destrukce s náznakem úpravy celé koruny nebo předprsně ochozu opět strmou stříškou. Styk příčné hradby se silnou hradbou druhé fáze na západě se nezachoval. Hypoteticky je možno uvažovat o současném zbudování i další dělicí hradby silné asi 1,2 m vedené na východě pod válcovou věží od jihovýchodního nároží vnitřního hradu přibližně ke středu první dělicí hradby. Podle charakteru zdiva a malty je do čtvrté fáze možno zařadit i vybudování západního parkánu vnitřního hradu, který svou vysunutou hradbou rozšířil i severozápadní prostor vnitřního předhradí. Při budování parkánu byl zesílen i opěrný pilíř jihozápadní věže vnitřního hradu mohutnou přízdívkou, ve které byl proveden cihlami překlenutý průchod. V rámci prací na parkánu bylo provedeno i zajištění zbývajícího jižního úseku západní hradby vnitřního předhradí vnější přízdívkou, jejíž koruna je rovněž ukončena ve tvaru strmé pultové stříšky.

Pátou fází je možno rámcově vřadit do 15. století. Stavební aktivita míšeňských majitelů hradu nebyla asi zanedbatelná, když se o ní zmiňují písemné prameny. V roce 1426, kdy zde byl jako purkrabí Gelfryd, zajišťovali majitelé mistra na opravy a budování nových staveb. Nezdá se, že by až do tohoto období spadala výstavba vnějšího hradebního okruhu, jak soudí F. Gabriel (Gabriel, 1990) a rovněž V. Razím (Razím, 2004). Znovu se podle písemných pramenů na hradě stavělo za hejtmana Guntera Karese roku 1458. Hejtman kupoval cihly, vápno a náradí. Vedle oprav se i stavělo, zmiňována je komnata, místnost s otopným zařízením. Zlomky tyglíkovitých a komorových kachlů se nacházejí na suťových svazích pod vnitřním hradem, nejvíce pod jeho západním palácem. Jejich datování by mohlo napomoci k lokalizaci onoho otopného zařízení. V roce 1459 připadl hrad opět české koruně a již roku 1460 povolil král Prokopovi z Rabštejna prostavět zde 200 kop. Snad šlo o dokončení staveb, jejichž realizaci přerušily události kolem změny majitele. I když jsou pro 15. století o stavební aktivitě na hradě písemné doklady, je velmi obtížné spojit je se zachovanými zbytky objektů.

Hrad v této době byl již rozsáhlým stavebním útvarem, a i když zřejmě nebyl udržován v celém rozsahu, některé objekty mohly být již i ruinami, vyžadoval prakticky neustálou stavební údržbu. Četné přestavby probíhaly jistě v horních podlažích podle zvyšujících se nároků na provoz a kulturu bydlení. Rozsáhlé plochy střešních krytin a konstrukcí, subtilnější podstřešní, snad hrázděná patra a ochozy, statické poruchy hradeb a velké plochy omítek spolykaly velké množství materiálu. K nově postaveným objektům patří asi budova vně západního parkánu, interpretovaná podle tradice a stavební podoby (Menclová, 1972, Durdík, 1999) jako pivovar či jako polyfunkční ubikace pro posádku a flankovací bašta (Sedláček, 1927–37, Razím, 2004), a

snad i severní část objektu při východní hradbě vnitřního předhradí. Ta si podle natočení levého pilíře brány do vnitřního předhradí vyžádala i její přestavbu. Do 15. století je spíše intuitivně zařazeno i rozšíření jihozápadní věžovité brány do příkopu a jeho částečné vyzdění.

Poslední fáze, která nepatrně zasáhla do podoby hradu, již nepatří středověku. V první polovině 19. století nechal majitel panství hrabě z Valdštejna a Vartmberka (Menclová, 1972) upravit velkou válcovou věž v předhradí na rozhlednu. K usnadnění prohlídky zříceniny byly provedeny menší terénní úpravy, rampy a cesty, zpevňované zídkami z kamene ukládaného nasucho. Osudy hradu po jeho opuštění na přelomu 15. a 16. století nebyly zatím zjišťovány. Za Lobkoviců do poloviny 17. století a pak Valdštejnů až do konce šlechtické držby docházelo k osidlování podhradí. K výstavbě domků pod hradní ostrožinou byl bezpochyby využíván stavební materiál z hradu. Dobývání pískovcových tesaných prvků, které lze dnes v opuštěných i dosud obývaných domech spatřit, urychlilo destrukci hradních objektů. Přímý stavební zásah do hradiště znamenal zbudování myslivny v šíji, jejíž hospodářské objekty pronikly až za pobořené hradby.

Uvedený stavební vývoj hradu se poněkud odlišuje od závěrů stavebně historického průzkumu F. Gabriela (Gabriel, 1990) a zásadně je odlišný od dosud publikovaných názorů (Menclová, 1972; Durdík, 1977, 1978, 1984, 1999). Od stavebně historického průzkumu se liší, mimo některé drobnosti, datací jihozápadního komplexu věže, paláce a kaple vnitřního hradu, které klade poměrně široce do období od konce 13. století až do šedesátých let 14. století s tím, že přesnější datace není zatím možná. Stavebně historický průzkum počítá s výstavbou těchto částí v padesátých až šedesátých letech 14. století. Vnější hradební okruh klade stavebně historický průzkum do roku 1426 a následného období. Zde uvedený názor předpokládá jeho vybudování někdy v období od konce 13. století do poloviny 14. století, následně po výstavbě jihozápadního komplexu vnitřního hradu. Opírá se přitom o typ opevnění, specifikovaný a datovaný zatím pouze u městských fortifikací (Razím, 1987, 1990). Zásadní odlišnost od doposud publikovaných názorů spočívá, souhlasně se závěrem stavebně historického průzkumu, v popření založení hradu v celém dnes patrném rozsahu hradebního opevnění. Publikované názory se opírají o hradní typologii, která řadí hrad Rýzmburk k typu dispozice s obvodovou zástavbou a čtverhrannou obytnou věží a spojuje tento typ zatím s posledními dvěmi třetinami 13. století. Dalším důvodem je snad i pojmenování Riesenburg, Obříhrad, který přes dobové nadnesení může odrážet rozsah založení.

Znovu je nutno zdůraznit, že nastíněné poznatky o vývoji a stavební podobě hradu jsou pochopitelně poplatné dosavadnímu stavu poznání a jejich prohloubení a doplnění je možno očekávat v dalších letech hlavně archeologickým průzkumem.

Zdroj: Ing. Ivan Lehký, Hrad Osek